

Δημήτρης Παπανικολάου

«Η νέα φάσις του έρωτος»

Ο νεοτερικός λόγος της σεξολογίας και ο Καβάφης

Το ιδιωτικό σημείωμα που γράφτηκε από τον Καβάφη το 1905 και δημοσιεύθηκε από τον Γ. Π. Σαββίδη το 1983 στα *Σημειώματα ποιητικής και ηθικής* είναι, νομίζω, κάτι παραπάνω από γνωστό. Το αντιγράφω:

Εκείνο που για μένα κάμνει την Αγγλική φιλολογία ψυχρή, είναι –εκτός μερικών ελλείψεων της αγγλικής γλώσσας – η – πώς να την πω; – συντηρητικότης, η δυσκολία – ή η ακουσιότης – να χωρισθούν από τα παραδεδεγμένα, και ο φόβος μη προσκρούσουν προς την ηθική, την ψευτο-ηθική γιατί έτσι πρέπει να πούμε την ηθική που καμώνεται την ανήξερη.

Σ' αυτά τα τελευταία δέκα χρόνια [[–]] πόσα Γαλλικά βιβλία, /-/ και καλά και κακά – γράφηκαν τα οποία εξετάζουν και παίρνουν γενναία υπ' όψιν την νέα φάσι του έρωτος. [[Τον]] [[Τον κα και]] Νέα δεν είναι μόνο για αιώνες παραμελήθηκε, με την πρόληψι που ήταν τρέλλα (η επιστήμη λέγει όχι) ή έγκλημα (η λογική λέγει όχι). Κανένα Αγγλικό, που να ξέρω. Γιατί; Γιατί φοβούνται να μη προσκρούσουν στες προκαταλήψεις. Κ' εν τοσοούτω και [[σ' αυτούς]] /στους Άγγλους/ υπάρχει αυτός ο έρωσ, καθώς υπάρχει – και υπήρξε – σ' όλα τα έθνη, σε λιγοστούς ανθρώπους βέβαια.

Οκτ. 1905¹

Έχει ενδιαφέρον ότι τα όρια της προσωπικής αυτής καταγραφής ορίζουν απ' τη μια η λέξη «φιλολογία» και από την άλλη η φράση «αυτός ο έρωσ», ως ανεξίτηλο χαρακτηριστικό «λιγοστών ανθρώπων σε όλα τα έθνη». Στο κέντρο τοποθετείται η «νέα φάσις του έρωτος» και η «εξέτασή» της – σε γαλλικά βιβλία «των τελευταίων δέκα χρόνων», λέει ο Καβάφης, που φαίνεται να τα έχει αναζητήσει, διαβάσει, συζητήσει, και να τον ενδιαφέρουν τέτοιου τύπου βιβλία γενικώς. Με το που γράφει, βεβαίως, τη λέξη «νέα», ο Καβάφης μοιάζει να επανέρχεται και να την αναιρεί: «νέα δεν είναι», συμ-

1. Κ.Π. Καβάφης, *Ανέκδοτα σημειώματα ποιητικής και ηθικής*, επιμ. Γ.Π. Σαββίδη, Αθήνα, Ερμής, 1983, σ. 35.

πληρώνει αμέσως, υπονοώντας ότι το σύγχρονο ενδιαφέρον που προκαλεί ο ανώνυμος, πλην όμως πολύ σταθερά προσδιορισμένος «έρως αυτός», είναι που δημιουργεί και την αίσθηση ότι πρόκειται και για μια «νέα φάσι του έρωτος».

Κι όμως, όσο ξανακοιτάζει κανείς αυτή την παράγραφο, συνειδητοποιεί ότι συνέχεται από την ιδέα μιας νέας κατηγοριοποίησης, μιας νέας αίσθησης του σεξουαλικού εαυτού (υπάρχει και υπήρξε αυτός ο έρωσ σε λιγοστούς ανθρώπους) και μιας καινούργιας δυνατότητας του λόγου να αναπροσδιορίσει και να απενοχοποιήσει σώματα, αισθήσεις και επιθυμίες. Στο σκοινί που τεντώνει η παράγραφος αυτή μεταξύ «φιλολογίας» και ερωτικής ταυτότητας, η «νέα φάσις» του έρωτα ισορροπεί κρατώντας αντίβαρο από τη μια έναν άξονα «επιστημονικό» (ιατρικό/νομικό) και από την άλλη έναν άξονα που ορίζουν η ποιητική και η ηθική. Επιστημονική γνώση και ποιητική απόφαση φαίνεται να συνδέονται μεταξύ τους και ταυτόχρονα να επιβεβαιώνουν την ιδέα ενός νεοτερικού σεξουαλικού εαυτού. Είναι αυτός ακριβώς ο εαυτός που μιλάει, επειδή του δίνεται τώρα η δυνατότητα· αλλά και το γεγονός ότι αυτός ο εαυτός μιλάει (ή το ότι αποφασίζει να μιλήσει) επισημαίνει τη σύγχρονή του «επιστημονική γνώση» ως αληθή και την ποιητική απόφαση ως την αναγκαία έκφραση αυτής της αλήθειας.

Στην ανακοίνωσή μου αυτή θα προσπαθήσω να πλαισιώσω, όσο επιτρέπουν τα περιθώρια, ό,τι ο Καβάφης ονομάζει «νέα φάσι του έρωτα»· να δείξω πώς διαμορφώνεται στο τέλος του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα και πώς σχετίζεται με όσα ο ποιητής σιβυλλικά αναφέρει ως «γαλλικά βιβλία» των «τελευταί[ων] δέκα χρόν[ων]». Θα προσπαθήσω επίσης, κατ' ανάγκη συνοπτικά, να επισημάνω τη δυναμική της σχέσης του καβαφικού κειμένου εν προοδω με αυτή τη «νέα φάσι του έρωτα».

Πριν προχωρήσω όμως, δυο ακόμα διευκρινιστικά σχόλια για το σημείωμα:

Είναι ξεκάθαρο ότι η λέξη *φιλολογία*, στην πρώτη γραμμή, αναφέρεται κυρίως στη λογοτεχνία.² Μόνον έτσι γίνεται άλλωστε κατανοητή και η χρή-

2. Μολονότι η λέξη *λογοτεχνία* χρησιμοποιείται με τη σημερινή της χρήση ήδη από τη δεκαετία του 1880, εντούτοις η χρήση του όρου *φιλολογία* για να δηλώσει και ό,τι σήμερα ονομάζουμε *λογοτεχνία* συνεχίζεται μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Πρβ. λήμμα «λογοτεχνία» στο *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σσ. 1176-1178. Για τη χρήση της λέξης *φιλολογία* από τον Καβάφη και τον κύκλο του εκείνη την εποχή, ενδεικτικό είναι το πώς περιγράφεται ο ίδιος ο ποιητής στο *Ημερολόγιο Δρακόπουλου* του 1899: «νέος, φιλόφρων τους τρόπους, πλήρης σφρίγγους και ζωής, με άπειρον ποιητικής τόλμην, άνθρωπος του κόσμου, λογογράφος, ένας εκ των συμπαθεστάτων Αλεξανδρινών φιλόλογων», στο Λ. Σαββίδη (επιμ.), *Λεύκωμα Καβάφη 1863-1910*, Αθήνα 1983, σ. 99, υπογράμμιση δική μου.

ση του όρου «ψυχρή» (που προϋποθέτει κάποιου είδους αισθητική κρίση). Πρέπει όμως να λάβουμε υπόψιν μας και το εξής: δεν είναι ανάγκη η δεύτερη παράγραφος του σημειώματος να αναφέρεται σε ό,τι η πρώτη ονομάζει «φιλολογία». Ο στενότερος όρος «φιλολογία» μεταπίπτει στο ευρύτερο «βιβλία» κι αυτό, νομίζω, δεν είναι τυχαίο. Φαίνεται και από τα συμφραζόμενα ότι ο Καβάφης μιλάει για μια γενικότερη συζήτηση, τουλάχιστον στο δεύτερο σκέλος του σημειώματός του. Αυτή η γενικότερη συζήτηση (που προωθείται εκείνη την εποχή σε διαφορετικών ειδών κείμενα, λογοτεχνικά, νομικά, ιατρικά, δημοσιογραφικά, εκλαϊκευτικής υγιεινής) δημιουργεί την αίσθηση της «νέας φάσεως του έρωτος», αλλά και τις προϋποθέσεις για να γραφτεί καινούργια λογοτεχνία που να «χωρίζεται από τα παραδεδεγμένα» και να «προσक्रουεί προς την ψευτο-ηθική [...] που καμώνεται την ανήξερη». Πρόκειται για τη λογοτεχνία που αποφασίζει εκείνον τον καιρό να γράψει και ο Καβάφης.

Δεν διαφωνώ με το επιχείρημα ότι η καβαφική «νέα φάσις του έρωτος» δεν είναι άλλη από τη νεοτερική, φιλελεύθερη αντίληψη περί σεξουαλικών ζητημάτων (σεξουαλική απελευθέρωση, αποκήρυξη της σεμνοτυφίας, ενδιαφέρον για τις σεξουαλικές «διαστροφές») που φέρνει ως πολιτισμική περίοδος το fin de siècle, ειδικά με κινήματα όπως ο αισθητισμός και η décadence. Το κρίσιμο στοιχείο αυτής της σημείωσης όμως, το οποίο συχνά μένει απαρατήρητο, είναι ότι ο ευρύτερος χαρακτηρισμός «νέα φάσις», που σωστά στην αρχή διαβάζουμε ως «εποχή νέων σεξουαλικών ηθών», μετακλύεται τελικά στο στενότερο «αυτός ο έρωτος» στο τέλος του σημειώματος. «Αυτός ο έρωτος», καθώς περιγράφεται ως αναλλοίωτο και σταθερό χαρακτηριστικό «λιγοστών ανθρώπων σε κάθε εποχή», υποβάλλει, θεωρώ, ξεκάθαρα την ιδέα της ομοφυλόφιλης σεξουαλικότητας. Ο Καβάφης δηλαδή φαίνεται στο σημείωμα αυτό να υιοθετεί στην αρχή την προωθούμενη από τον αισθητισμό και το fin de siècle ρητορική του ερωτικού πειραματισμού μιας «νέας εποχής». Καταλήγει όμως να χρησιμοποιεί αυτή τη ρητορική του αισθητισμού για να στηρίξει ένα σύστημα ξεκάθαρων αναφορών στον ομοφυλόφιλο έρωτα και την ομοφυλόφιλη σεξουαλικότητα. Πρόκειται για στρατηγική που θα ακολουθήσει αργότερα και σε ώριμα ποιήματά του.³

As σημειωθεί επίσης ότι στο σημειώμά του τού 1907 για τα Παναθήναια, που βρέθηκε στο αρχείο του, ο Καβάφης χρησιμοποιεί τη λέξη φιλολογία με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, εννοώντας έναν χώρο που συμπίπτει σχεδόν με ό,τι σήμερα ονομάζουμε λογοτεχνία. Βλ. Κ.Π. Καβάφης, «Ανεξαρτησία», Τα πεζά, επιμ. Μιχ. Πιερής, Αθήνα, Ίκαρος, 2003, σσ. 273-274.

3. Ενώ εδώ τα ποιήματα όπου οι λέξεις αισθητικός ή αισθητής, καθώς και η ηδονή, καταλήγουν να δηλώνουν ομοφυλόφιλη επιθυμία και/ή πράξη, και συχνά και την ύπαρξη μιας ομάδας ανθρώπων που αναγνωρίζουν εαυτούς και αλλήλους στη βάση της σεξουαλικής

Το τί εννοεί ο Καβάφης με τη φράση «λιγοστοί άνθρωποι σ' όλα τα έθνη» γίνεται άλλωστε πιο ξεκάθαρο αν κανείς διαβάσει τη σημείωση του Οκτωβρίου 1905 παράλληλα με την εντελώς ομότροπη σημείωση της 15.12.1905, που είχε αφήσει στο αρχείο του στο ίδιο σώμα χαρτιών:

Οι άθλιοι νόμοι της κοινωνίας – μήτε της υγιεινής, μήτε της κρίσεως απόρροια – με μίκραιναν το έργον μου. Εδέσμευσαν την έκφρασί μου· μ' εμπόδισαν να δώσω φως /και συγκίνησι/ εις όσους είναι σαν κ' εμένα καμωμένοι. [...] Τέλος, τί να κάμω; Πάω άδिका, αισθητικώς. Και θα μείνω αντικείμενον εικασίας· και θα με καταλαμβάνουν το πληρέστερον, απ' τα όσα αρνήθηκα.⁴

Η ξεκάθαρη σύνδεση του ομοφυλοφιλικού έρωτα με μια συγκεκριμένη μειονότητα ανθρώπων και τα επιχειρήματα εναντίον της καταπίεσής της, που βλέπουμε και στα δύο αυτά σημειώματα του 1905, παραπέμπουν, θεωρώ, λιγότερο στον αισθητισμό του fin de siècle και περισσότερο στη δυναμική ενός παράλληλου ρεύματος της εποχής: τον αναλυτικό λόγο περί των γενετησίων, που μπορούμε περιληπτικά να ονομάσουμε σεξολογία.

Η παράλληλη παρουσία και των δύο αυτών τάσεων (αισθητισμός/σεξολογία) είναι καθοριστικής σημασίας στην εποχή και φθάνει τελικά, υποστηρίζω, να χρωματίζει μια μεγάλη «περιοχή της ποιήσεως» του Καβάφη. Κάτι ανάλογο είχε επισημάνει άλλωστε και ο Μιχάλης Περίδης, ήδη από το 1948: «Ο ηδονισμός του Καβάφη [...] είναι ένα φαινόμενο που δένεται με την εποχή που έζησε ο ποιητής και κατά την οποία, μέσα σ' όλον τον κόσμο, επιστημονικές έρευνες και μελέτες εξήτασαν το πρόβλημα του φύλου και διαπίστωσαν τη δύναμη και τη σπουδαιότητα των εκδηλώσεών του. Συγχρόνως και παραλλήλως, έργα καλλιτεχνικά διερμήνευσαν τις υπαγορεύσεις του επάνω στην αισθαντικότητα των δημιουργών τους».⁵

τους ταυτότητας. Δες, για παράδειγμα, τα ποιήματα «Η Προθήκη του Καπνοπωλείου», «Πέρασμα», «Σ' ένα βιβλίο παλιό—», «Κατά τες συνταγές αρχαίων Ελληνοσούρων μάγων» στα δυο τελευταία, η λέξη *αισθητής* φτάνει να χρησιμοποιείται ουσιαστικά αντί της λέξης ομοφυλόφιλος. Πρβ. και τα «Αάνη Τάφος», «Θεάτρον της Σιδώνος (400 μ.Χ.)» και «Τέμεθος, Αντιοχεύς· 400 μ.Χ.», όπου η στρατηγική αυτή θεματοποιείται.

4. *Ανέκδοτα σημειώματα ποιητικής και ηθικής*, ό.π. (σημ. 1), σ. 36.

5. Μ. Περίδης, *Ο βίος και το έργο του Κωνστ. Καβάφη*, Αθήνα, Ίκαρος, 1948, σ. 194, υπογραμμίσεις δικές μου. Στο σημείο αυτό ο Περίδης προσθέτει σε υποσημείωση ανάλογους «φορείς [...] των ρευμάτων της εποχής». Αναφέρει τους «ερευνητές» Kraft-Ebing (sic), S. Freud, F. Marshall, H. Ellis, A. Moll, G. Maranon, A. Marie, H. Licht. Και τους λογοτέχνες S. Butler, W. Witman, M. Proust, A. Gide, G. Stein, D. Richardson, V. Woolf, J. Joyce, Monherlant, W. de la Mare, D. H. Lawrence, T. S. Eliot, A. Huxley. Ο Περίδης συμμετέχει εδώ στη μεγάλη συζήτηση της καβαφικής κριτικής για τον «ηδονισμό» του Καβάφη, η οποία, όπως πολύ καλά έχουν δείξει ο

Σε ό,τι ακολουθεί θα προσπαθήσω να πλαισιώσω όσο καλύτερα μπορώ τις δυο κινήσεις που φαίνεται να προσανατολίζουν τον Καβάφη της πρώτης δεκαετίας του 20ού αιώνα: από τη μια η αναζήτηση μιας αισθητικά αποδεκτής, λογοτεχνικής γενεαλογίας, που να επιτρέπει την έκφραση «αυτού του έρωτα»· κι από την άλλη το ιατρικονομικό της υπόστρωμα – αυτό που ο Καβάφης αναφέρει ως «υγιεινή» και «κρίση» ή ως «επιστήμη» και «λογική». Με αυτά στο νου, ας γυρίσουμε στο πρώτο από τα σημειώματα που αντέγραψα.

Πόσα Γαλλικά βιβλία...

Μέχρι σήμερα, η κριτική έχει εστιάσει στη φράση του Καβάφη «σ' αυτά τα τελευταία δέκα χρόνια πόσα γαλλικά βιβλία γράφηκαν τα οποία εξετάζουν και παίρνουν γενναία υπ' όψιν την νέα φάσι του έρωτος» κι έτσι διαβάζει ολόκληρο το σημείωμα του Οκτωβρίου 1905 ως μια ακόμα ένδειξη της σχέσης του Καβάφη με τον αισθητισμό, τη *décadence* και την αισθητική του *fin de siècle* γενικότερα. Η κριτική επιμένει όμως έτσι στη σύγκριση με τις φιγούρες του κανόνα του αισθητισμού και συχνά αδιαφορεί για τη σύνδεση μεταξύ ενός ευρύτερου *corpus* βιβλίων και του «έρωτος αυτού», που πιθανότατα έχει επίσης στο νου του εδώ ο Καβάφης. Στην αρχή της πολύ καλής διατριβής της για τη θεματική συνάφεια Καβάφη - *décadence*, η Μάρθα Βασιλειάδη σχολιάζει το σημείωμα ως εξής: «ο Αλεξανδρινός ποιητής, ένθερμος θαυμαστής του Anatole France και πιστός αναγνώστης του Baudelaire, προτιμά, σε σύγκριση με τις προκαταλήψεις της αγγλικής λογοτεχνίας, την ηθική γενναιότητα και την ελευθερία πνεύματος της γαλλικής».⁶ Η Βασιλειάδη εύστοχα επισημαίνει ότι ο Καβάφης είχε στη βιβλιοθήκη του μια σειρά βιβλίων ξεχασμένων σήμερα συγγραφέων της γαλλικής *décadence*, αλλά δεν προχωρά στη σχέση που μπορεί η *décadence* να έχει με τις γενικότερες συ-

Χαράλαμπος Καραόγλου και ο Γιάννης Παπαθεοδώρου, χαρακτηρίστηκε από πολύ νωρίς από τη χρήση ψυχαναλυτικών όρων και τη διάθεση να αντιμετωπίσει την ποίηση του Καβάφη ως σύμπτωμα· βλ. Χ.Α. Καραόγλου, *Εκτός ορίων*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2000 και Γ. Παπαθεοδώρου, «Η γνώση των ηδονών. Ο ιστορισμός του Καβάφη και η κριτική (1932-1946)», περ. *Ποίηση* 24 (Φθινόπωρο - Χειμώνας 2004) 215-244. Η περικοπή του Περίδη όμως έχει, θεωρώ, μια μεγάλη διαφορά: δεν χρησιμοποιεί την ψυχανάλυση ή τη σεξολογία ως αφήγηση αληθείας, στη βάση της οποίας να διαβάσει το καθαφικό κείμενο. Αντίθετα τονίζει ότι και οι επιστημονικές και οι λογοτεχνικές αφηγήσεις «για το πρόβλημα του φύλου και τη σπουδαιότητα των εκδηλώσεών του» ανήκουν στην ίδια ευρύτερη διαδικασία που χαρακτηρίζει τη νεότερη εποχή.

6. M. Vassiliadi, *Les Fastes de la décadence chez Constantin Cavafy*, Αθήνα, Νεφέλη, 2008, σ. 13.

ζητήσεις εκείνης της εποχής για τη σεξουαλικότητα και με την έκφραση μιας στενότερης ομοφυλόφιλης ταυτότητας. Ο Χ.Λ. Καράογλου, αντίθετα, επισημαίνει ότι «είναι προφανές ότι [στο σημείωμα αυτό, ο Καβάφης] εννοεί έργα που (όπως και πολλά από τα κείμενα της Παλατινής Ανθολογίας) προβάλλουν όχι τον “φυσιολογικό” αλλά έναν ιδιόμορφο αισθητισμό».⁷

Θα πρέπει, υποστηρίζω, να δούμε το πράγμα χωρίς περιφράσεις: ο Καβάφης δείχνει προς έναν ευρύτερο κειμενικό χώρο με τη φράση «πόσα Γαλλικά βιβλία», χώρο ευρύτερο της λογοτεχνίας του αισθητισμού· την ίδια στιγμή, όσο κι αν η «νέα φάσι του έρωτα» μπορεί να ανακαλεί τις νέες απόψεις για τον ερωτισμό και τη σεξουαλικότητα γενικώς, ο Καβάφης έχει κυρίως στο νου του βιβλία που, μέσα σε αυτό το κλίμα, αναφέρονται και στον ομοφυλόφιλο έρωτα.⁸

Η βιβλιοθήκη του ποιητή, όπως και σε τόσα άλλα, δεν είναι δυνατόν να μας διαφωτίσει πλήρως σε σχέση με τα συγκεκριμένα γαλλικά βιβλία τα οποία ενδεχομένως έχει στο νου του όταν γράφει τη σημείωση αυτή.⁹ Προσφέρει πάντως κάποιες ενδείξεις. Ο Καβάφης έχει στα ράφια του βιβλία μιας σειράς «ξεχασμένων σήμερα συγγραφέων της γαλλικής *décadence*, όπως οι Adolphe Bédou, Camille Lemonnier, Gustave Toudouze [και οι Jean Lorrain, Josephin Peladan, Félicien Chaumpeaur]», επισημαίνει σωστά η Βασιλειάδη.¹⁰ Ο Καβάφης έχει όμως επίσης στη βιβλιοθήκη του, ως προσθέσω εγώ, και το *Sodomie* του Henri d'Argis (1888), ένα πασίγνωστο στην εποχή του αισθητιστικό μυθιστόρημα, με διάχυτο ομοερωτισμό και επίμονες, πλην υπονοούμενες αναφορές στην ομοφυλοφιλία. Το βιβλίο είχε συζητηθεί και λόγω της εισαγωγής του Verlaine, στην οποία ο ποιητής το χαιρέτιζε ως ουσιαστικά

7. Καράογλου, ό.π. (σημ. 5), σσ. 19-20.

8. Η σύγκριση μεταξύ αγγλικών και γαλλικών βιβλίων που γίνεται στο σημείωμα του 1905 δείχνει ότι ο Καβάφης δεν λαμβάνει υπόψη του τον αγγλικό αισθητισμό και το αρκετά γνωστό κίνημα των Ουρανιαστών, που έγραφαν αισθητιστική ποίηση με σαφείς αναφορές στην ομοφυλοφιλία. Η σύγκριση Αγγλίας-Γαλλίας έχει όμως ενδεχομένως και μια πρόσθετη, κωδική σημασία: στη Βρετανία, σε αντίθεση με τη Γαλλία, η ανδρική ομοφυλοφιλία ήταν αδίκημα που επέφερε σοβαρές ποινές, έως δύο χρόνια καταναγκαστικά έργα – την ποινή στην οποία καταδικάστηκε και ο Oscar Wilde το 1895, δέκα χρόνια πριν γράψει το σημείωμά του ο Καβάφης.

9. Όσο περισσότερο δουλεύει κανείς με τον κατάλογο της βιβλιοθήκης Καβάφη που κατέγραψε η Μιχαέλα Καραμπίνη-Ιατρού, τόσο συνειδητοποιεί ότι, όπως είχε παρατηρήσει πρώτος ο Μιχάλης Περίδης, έχοντας δει πάνω κάτω το ίδιο υλικό, τα στοιχεία είναι «καταφανώς ανεπαρκή για να μας πληροφορήσουν» για τις πραγματικές αναγνωστικές συνήθειες του Καβάφη (Μ. Καραμπίνη-Ιατρού, *Η βιβλιοθήκη Κ.Π. Καβάφη*, Αθήνα, Ερμής, 2003, σσ. 152-162). Η κ. Ιατρού μου δίνει επιπροσθέτως την πληροφορία ότι ο Καβάφης πρέπει να είχε και πολλά τεύχη (ή σειρές) περιοδικών, τα οποία δεν σώθηκαν στη βιβλιοθήκη.

10. Vassiliadi, ό.π. (σημ. 6), σσ. 11 και 131.

και χωρίς ηθικούς φραγμούς. Ο Hoche, όσο κι αν περιχειμενικά (εισαγωγή, υπότιτλος) υιοθετεί ένα πλαίσιο στην επιφάνεια αρνητικό για την ομοφυλοφιλία, προσφέρει εντούτοις μια ρεαλιστική εικόνα σεξουαλικής ελευθεριότητας, την οποία συνδέει κατευθείαν με τη νεωτερικότητα και τον «προοδευτικό» τρόπο ζωής στο γύρισμα του αιώνα. Οι περισσότεροι χαρακτήρες του μυθιστορήματος υποστηρίζουν άλλωστε ιδιαίτερα προοδευτικές θέσεις και για την απελευθέρωση της γυναίκας και για την ομοφυλόφιλη επιθυμία. Το βιβλίο αξίζει να προσεχθεί και για την εισαγωγή του, όπου ο συγγραφέας κατακρίνει την πρόσφατη υπερπαραγωγή «εύκολων» βιβλίων πάνω στο θέμα της ομοφυλοφιλίας.

Αναφέρω όλα αυτά τα μυθιστορήματα, όχι για να δείξω ποια ακριβώς βιβλία είχε στο νου του ο Καβάφης όταν μιλούσε για τα «τόσα Γαλλικά βιβλία» που παίρνουν γενναία υπόψιν τους τη «νέα φάσι του έρωτα». Στο κάτω κάτω κάποια από τα βιβλία που ανέφερα βρέθηκαν, όπως μας πληροφορεί η Μιχαήλα Καραμπίνη-Ιατρού, να είναι μόνο «μερικά κομμένα». Ο Καβάφης είχε άλλωστε σίγουρα πρόσβαση και σε άλλα βιβλία, και σαφώς ανήκε στον κύκλο ανθρώπων της τάξης του που δάνειζε και δανειζόταν βιβλία ή πωλούσε και αγόραζε μεταχειρισμένα.¹³ Πρέπει λοιπόν να δεχθούμε ότι πολλά από τα βιβλία της εποχής του, που είχε διαβάσει και τον είχαν επηρεάσει, δεν θα μπορούσαν να έχουν σωθεί στη βιβλιοθήκη του.

Αυτό που μας δείχνουν πάντως τα βιβλία που τελικά βρέθηκαν στη βιβλιοθήκη είναι μια συγκεκριμένη κατεύθυνση μας επιτρέπουν να κάνουμε βάσιμες υποθέσεις και για άλλα κείμενα εκείνης της περιόδου τα οποία θα μπορούσε να έχει υπόψιν του ο ποιητής, αλλά και για τη γενικότερη ατμόσφαιρα της «νέας φάσεως του έρωτα», την οποία ο ίδιος σχολιάζει. Στο οπισθόφυλλο του βιβλίου του Hoche, για παράδειγμα, υπάρχει μια μεγάλη ρεκλάμα για μια νέα, πολυτελή, έκδοση της *Αφροδίτης* (1896) του Pierre

13. Αρκετά βιβλία στη βιβλιοθήκη του Καβάφη έχουν ένδειξη προηγούμενου κατόχου. Μεταξύ αυτών και το *Le Prince Narcisse* του Scheffer και βιβλία του Alphonse Daudet. Είναι ενδιαφέρον ότι ένδειξη προηγούμενου κατόχου έχει και το βιβλίο με τις πιο ευθείες ρεαλιστικές περιγραφές ομοφυλοφιλικού έρωτα που βρέθηκε στη βιβλιοθήκη Καβάφη, το μεταγενέστερο *L'Ersatz d'amour* (1923) των Willy και Ménalkas. Το βιβλίο είναι από τα πιο γνωστά όσων ο δαυμόνιος δημοσιογράφος και λόγιος Henri Gauthier-Villars, που υπέγραφε με το ψευδώνυμο Willy, εξέδωσε με θέμα την ομοφυλοφιλία. Έχει μάλιστα μια εκτενή εισαγωγή, που αναφέρεται με λεπτομέρειες στις γνωστότερες σεξολογικές θεωρίες των αρχών του αιώνα. Στο αντίτυπο της βιβλιοθήκης Καβάφη σημειώνεται ως πρώτος κάτοχος κάποιος F. D. de Rangemant. Γράφω αυτές τις πληροφορίες γιατί πιστεύω ότι θα μπορούσε ίσως στο μέλλον να γίνει μια έρευνα για την πιθανότητα να υπήρχαν αλεξανδρινοί κύκλοι ειδικών ενδιαφερόντων, εντός των οποίων να κυκλοφορούσαν βιβλία ερωτικού και ομοφυλοφιλικού περιεχομένου.

το πρώτο μοντέρνο μυθιστόρημα που εστιάζει στην ομοφυλοφιλία «με τόσο σωστό τρόπο, και τόσο ενάρετα». Οι αναγνώστες του βιβλίου πάντως, καθησυχάζει ο Verlaine, ως παραμένουν σίγουροι ότι ο συγγραφέας δεν υπερβαίνει τα όρια: «το βιβλίο [το *Sodome*], είναι, βλέπετε, πάνω απ' όλα ενάρετο και δίκαιο».¹¹

Ας προσεχτεί ότι ο Verlaine δεν ονομάζει, παρόλο που εννοεί, την ομοφυλοφιλία, στρατηγική που ακολουθεί και το ίδιο το μυθιστόρημα του d'Argis. Η αφήγηση μοχθεί ώστε να μας δείξει ότι, μολονότι ο ήρωας φθάνει τόσες πολλές φορές κοντά στο να εξερευνήσει και σωματικά τις ομοερωτικές του επιθυμίες, τελικά τρελαίνεται χωρίς να έχει προχωρήσει σε ομοφυλοφιλική σαρκική επαφή· η ομοερωτική επιθυμία, άρρητη αλλά πανταχού παρούσα στο μυθιστόρημα, τον καταβροχθίζει ουσιαστικά στις τελευταίες σελίδες, όπου ο ήρωας κλείνεται σε ψυχιατρικό άσυλο. Γράφει ο Verlaine: «Το μυθιστόρημά σας, θα έλεγα το ποίημά σας, είναι καλό διότι είναι ανθρώπινο και σοβαρό [άτεγκτο - *sénère*], όπως η επιστήμη, και δίκαιο και ευθύ».¹²

Η βιβλιοθήκη του Καβάφη, όπως μας σώθηκε, διαθέτει επίσης το *Le Prince Narcisse* του Robert Scheffer (1897), μυθιστόρημα πρωτοδημοσιευμένο στη *Revue Blanche*, με ήρωα έναν νάρκισσο Ρουμάνο πρίγκηπα που ερωτεύεται την εικόνα του στο βλέμμα όσων τον κοιτούν. Διάχυτα ομοερωτικό, αν και όχι ευθέως ομοφυλοφιλικό, πρόκειται για έργο που είχε ομοίως προσληφθεί ως πρωτοομοφυλοφιλικό ανάγνωσμα στις αρχές του 20ού αιώνα. Βρίσκει επίσης κανείς στα ράφια του Καβάφη και το μυθιστόρημα *Adolescents. Mœurs collégiennes* (1904) του αντικληρικού συγγραφέα Jean Rodes. Το μυθιστόρημα διαδραματίζεται σε ένα σχολείο εσωτερικής φοίτησης, που διευθύνεται από Ιησουΐτες μοναχούς. Η ομοφυλοφιλία παίζει κεντρικό ρόλο στις σχέσεις των μαθητών μεταξύ τους αλλά και με τους καθηγητές τους – η αφήγηση τελειώνει με τον κεντρικό χαρακτήρα, αηδιασμένο, να το σκάει από το σχολείο αυτό, όπου «το βίτσιο» είναι τόσο διαδεδομένο. Το μυθιστόρημα, όπως και πολλά άλλα εκείνης της εποχής, καταδικάζει σε πρώτο επίπεδο την ομοφυλοφιλία ως διαστροφή. Την ίδια στιγμή όμως περιγράφει τον ομοφυλόφιλο έρωτα με ιδιαίτερη ένταση και ρεαλισμό.

Μια παρόμοια στρατηγική ακολουθεί, όπως φαίνεται ακόμα κι από τον τίτλο του, και το μυθιστόρημα του Jules Hoche *Mœurs d'exception. Le vice mortel* (1904), που επίσης βρέθηκε στα ράφια του Καβάφη. Κεντρικοί ήρωες δύο αδέρφια μεγαλωμένα από τον πατέρα τους «σύμφωνα με τη νέα ηθική»

11. P. Verlaine, «Préface», στο Henri d'Argis, *Sodome*, Παρίσι, Alphonse Piaget, 1888 [4η έκδοση], σσ. vi και ix.

12. Ό.π., σ. ix.

Louÿs. Θεωρώ απίθανο ο Καβάφης να μην γνώριζε ήδη από εκείνη την εποχή αυτό το βιβλίο του Louÿs, αλλά και τα *Τραγούδια της Βιλιτώς* (1894), και τη συζήτηση που είχε γίνει γύρω από τα έργα αυτά και τη γυναικεία ομοφυλοφιλία, στη Γαλλία και πέρα απ' αυτήν. Στη βιβλιοθήκη υπάρχει επίσης το μάλλον χωρίς ενδιαφέρον *Un Démoniaque* του γνωστού ομοφυλόφιλου δημοσιογράφου και συγγραφέα Jean Lorrain. Είναι όμως πολύ πιθανό, όταν γράφει το σημείωμα του 1905, ο Καβάφης να γνωρίζει και άλλα έργα του Lorrain, και ιδίως τα *Monsieur de Phocas* (1901) και *Le Vice errant* (1902), μυθιστορήματα όπου η αισθητική της *décadence* συνδέεται ξεκάθαρα με μια διάχυτη ομοερωτική ατμόσφαιρα.

Κάποια από τα βιβλία της βιβλιοθήκης Καβάφη που σχολίασα ήδη είχαν επίσης δημοσιευθεί πρώτα σε συνέχειες σε περιοδικά, όπως η *Revue Blanche* (που προδημοσιεύει εκτενή μέρη του *Prince Narcisse* το 1896) και το πολύ γνωστό *Mercure de France* (συνεργάτης του οποίου ήταν μεταξύ άλλων ο Hoche). Το τελευταίο είχε επίσης προδημοσιεύσει την *Αφροδίτη* του Louÿs και το μυθιστόρημα του Βέλγου Georges Eekhoud *Escal Vigor* (1899)· όταν το βιβλίο, εξαιτίας των αναφορών του στην ομοφυλοφιλία, καταγγέλθηκε ως πορνογραφικό με βάση τον βελγικό νόμο, το *Mercure de France* πήρε ευθέως θέση εναντίον της δίωξης, οργανώνοντας και σχετική εκστρατεία υποστήριξης του Eekhoud από γνωστούς διανοομένους.¹⁴

Παράλληλα, στη βασική στήλη κριτικής μυθιστορήματος του *Mercure de France*, η γνωστή συγγραφέας της *décadence* Rachilde παρουσιάζει συχνά βιβλία με ερωτικό και συχνά ομοφυλοφιλικό ενδιαφέρον. Τον Ιούνιο του 1902, για παράδειγμα, παρουσιάζει το μυθιστόρημα της Colette *Claudine en ménage* και στο τεύχος του επόμενου μήνα το *Immoraliste* του Gide, αναφερόμενη αρκετά στο γεγονός ότι οι κεντρικοί ήρωες και των δύο μυθιστορημάτων έλκονται ερωτικά από άτομα του ίδιου φύλου.¹⁵ Κι αν ακόμα δεν διάβαζε από τότε το *Mercure de France* ο Καβάφης,¹⁶ κάτι που θεωρώ μάλλον

14. M. Lucien (επιμ.), *Georges Eekhoud. Un illustre uraniste*, Lille, Cahiers Gai Kitsch Camp, 1996, σσ. 6-8.

15. Αναφέρω μόνο ένα χτυπητό παράδειγμα. Υπάρχουν πολύ περισσότερα μυθιστορήματα εκείνο τον καιρό που αναφέρονται στην ομοφυλοφιλία· τα περισσότερα από αυτά συζητούνται στα τεύχη του *Mercure*, όπως επίσης συζητείται συχνά και η παραγωγή ιατρικών ή ψευδοϊατρικών μελετών για τη σεξουαλικότητα και κυρίως για την ομοφυλοφιλία. Ο Michael Lucy, στην πρόσφατη μελέτη του *Never Say I. Sexuality and the First Person in Colette, Gide and Proust*, Durham, Duke University Press, 2006, προσφέρει μια λεπτομερή ανάλυση τέτοιων δημοσιευμάτων και του γενικότερου κλίματος της εποχής.

16. Αργότερα, το περιοδικό δημοσίευσε μια σειρά κριτικά σχόλια για την ποίηση του Καβάφη. Πρβ. τχ. 136 (1919), 174 (1926), 176 (1924), 196 (1927).

απίθανο, σίγουρα είχε προσλάβει τη γενικότερη ατμόσφαιρα, που δημιουργούσε αφενός την εντύπωση ότι «η νέα φάσις του έρωτος» αντιπροσωπεύεται πολύ έντονα στα γαλλικά γράμματα, είναι αυτό που λέμε «η τελευταία λέξη της μόδας», και αφετέρου την αίσθηση ότι η ομοφυλοφιλία αποτελεί αιχμή μιας νέας στροφής της αισθητιστικής λογοτεχνίας.

Η συζήτηση εξάλλου για τις «γενετήσιες διαστροφές», τη σεξουαλικότητα, και μετωνυμικά για την ομοφυλοφιλία, επεκτεινόταν σημαντικά και μέσω εκλαϊκευτικών εκδόσεων, που κυκλοφορούσαν σε δεκάδες χιλιάδες αντίτυπα την τελευταία δεκαετία του 19ου και την πρώτη του 20ού αιώνα. Πρόκειται κυρίως για εκλαϊκευτικές εγκυκλοπαίδειες υγιεινής, αλλά και για ένα μικτό είδος μεταξύ λαϊκής υγιεινής και παραλογοτεχνίας. Το τελευταίο εκπροσωπεί μια πασίγνωστη στην εποχή της σειρά υπό τον τίτλο *Les Déséquilibrés de l'amour* (Οι ανισόρροποι του έρωτα) του δημοσιογράφου Georges Dubarry, η οποία πρωτοκυκλοφόρησε την περίοδο 1896-1902 και είχε τεράστια διάδοση και επιτυχία. Τα βιβλία της σειράς του Dubarry ξεκινούσαν με μια εισαγωγή, όπου ο συγγραφέας σημείωνε σχηματικά επιστημονικές απόψεις της εποχής για μια σεξουαλική πρακτική ή ιδιαιτερότητα· ακολουθούσε ένα επίσης σχηματικό μυθοπλαστικό αφήγημα με θέμα σχετικό.¹⁷

Στη βιβλιοθήκη του Καβάφη έχει βρεθεί το έκτο τεύχος της σειράς, με τίτλο *Les Déséquilibrés de l'amour. Les flagellants* (1898). Θεωρώ απίθανο να αγνοούσε ο ποιητής και το ακόμα δημοφιλέστερο δεύτερο τεύχος για την ομοφυλοφιλία (*Les Déséquilibrés de l'amour. Les invertis*, 1896), το οποίο είχε και την εκτενέστερη εισαγωγή όλης της σειράς, με αναφορές σε επιστημονικές μελέτες. Σε αυτό, αφού σημειώσει τις παλαιότερες απόψεις του Γάλλου καθηγητή ιατρικής και ιατροδικαστικής Tardieu, και τη θέση του ότι ο επιστήμονας πρέπει να μελετάει αντικειμενικά τα ζητήματα της σεξουαλικής ζωής χωρίς να επηρεάζεται από ηθικά ζητήματα, ο Dubarry καταλήγει: «αυτό που μελετά και βεβαιώνει ο γιατρός, μπορούν να το διεκδικούν ως θέμα τους και ο φιλόσοφος, ο ψυχολόγος, ο ποιητής, ο μυθιστοριογράφος, ο ιστορικός, ο νομοθέτης· το καθήκον αυτών που προωθούν νέες ιδέες [les agitateurs d'idées], όλων αυτών των ανατόμων της ψυχής, είναι να εισαγάγουν τον κόσμο στα ζητήματα εκείνα που τον ευαισθητοποιούν και τον ενδιαφέρουν».¹⁸

17. Για τον Dubarry, την επιτυχία των βιβλίων του, αλλά και τα θεωρητικά συμπεράσματα που μπορεί κανείς να βγάλει από αυτήν, βλ. V. Rosario, *The Erotic Imagination. French Histories of Perversity*, Οξφόρδη, Oxford University Press, σσ. 1-12.

18. Alphonse Dubarry, *Les Déséquilibrés de l'amour. Les invertis*, Παρίσι, Daragon éditeur,

Βιβλία όπως αυτά του Dubarry, αλλά και η ευκολία με την οποία λογοτέχνες αναφέρονται στη νέα, αναλυτική «γνώση επί των γενετησίων» όταν θέλουν να στηρίξουν τις αναφορές τους στον σεξουαλικό νεοτερισμό και την ομοφυλοφιλία, μας υποχρεώνουν να κοιτάξουμε και λίγο παραπέρα: προς εκείνο το ένα υπόστρωμα που παίζει ρόλο-κλειδί στις συγκεκριμένες αναφορές και το οποίο συχνά, καθώς αναφερόμαστε στην «ερωτική επαναστατικότητα της *décadence* και του αισθητισμού στο γύρισμα του αιώνα», τείνουμε να ξεχνάμε. Πρόκειται για ό,τι ο Dubarry περιγράφει ως τον «χώρο του γιατρού», την αναλυτική δηλαδή επιστημονική παραγωγή «ιατρικού» λόγου σε σχέση με τη σεξουαλικότητα, προς την οποία άλλωστε και ο ίδιος ο Καβάφης χειρονομεί στα δυο σημειώματά του, επιμένοντας στις λέξεις «η επιστήμη» και «η υγιεινή».

Η επιστήμη και η λογική, η υγιεινή και η κρίση

Μέχρι εδώ έδειξα ότι η αναφορά του Καβάφη σε «Γαλλικά βιβλία των τελευταίων δέκα χρόνων», αλλά και ένα πρόχειρο κοίταγμα στην καταγραφή των καταλοίπων της βιβλιοθήκης του μας δίνουν τη δυνατότητα να τον δούμε στο πλαίσιο μιας εποχής κατά την οποία, συχνά με όχημα και το πλαίσιο του αισθητισμού και της *décadence*, οργανώνεται μια νέα συζήτηση για τη σεξουαλικότητα και κατακτώνται, μέσω αυτής και ευρητικά, νέοι τρόποι αναφοράς στην «αγάπη που ντρέπεται να πει τ' όνομά της», στον ομοφυλόφιλο δηλαδή έρωτα. Η διαδικασία αυτή επρόκειτο να πάρει κι άλλο χρόνο, αλλά ήδη την εποχή που προσδιορίζει ο Καβάφης έχει αρχίσει να γίνεται αισθητή.¹⁹

Είναι, νομίζω, ξεκάθαρο ότι ο Καβάφης των σημειωμάτων του 1905 εκφράζει μια ανάγκη για ξανακοίταγμα του αισθητικού λόγου και των δυνατοτήτων του, αφενός μέσα από το πρίσμα της νέας σεξουαλικής γνώσης, και αφετέρου στο πλαίσιο του ρόλου που μπορεί να παίζει η λογοτεχνία και η νέα σεξουαλική γνώση για την κατανόηση και νομιμοποίηση του ομοφυλόφιλου εαυτού. Λίγα χρόνια νωρίτερα, ο φημισμένος Βρετανός φιλόλογος και ποιητής John Addington Symonds, σε μια παρόμοια φάση αναζήτησης,

1896, σ. 10. Το συγκεκριμένο τεύχος της σειράς έκανε δεκαπέντε εκδόσεις τον πρώτο χρόνο της κυκλοφορίας του και σαράντα μέχρι το 1904.

19. Για την καλλιτεχνική παραγωγή που σχετίζεται με την ομοφυλοφιλία, την εξέλιξη του νομικού πλαισίου, αλλά και της κοινωνικής θέσης της, από τις αρχές του 20ού αιώνα μέχρι τον μεσοπόλεμο, σημαντικό βοήθημα είναι η μονογραφία της Florence Tamagne, *Histoire de l'homosexualité en Europe*, Παρίσι, Seuil, 2000.

αποφάσιζε να γράφει την αυτοβιογραφία του επιμένοντας στις ομοφυλοφιλικές εμπειρίες και στο πώς αυτές επηρέασαν την κατανόηση του εαυτού του. Το έκανε αυτό, γράφει, έτσι ώστε «όσοι είναι φτιαγμένοι σαν κι εμένα [men constituted like me]», «αυτοί που πάσχουν όπως εγώ [fellow sufferers], να αισθανθούν ότι δεν είναι μόνοι τους».²⁰ Η εγγύτητα με την αντίστοιχη εγγραφή του Καβάφη («να δώσω φως και συγκίνηση σ' όσους είναι σαν και μένα καμωμένοι») είναι προφανής.

Όσο η έρευνα φέρνει στο φως προσωπικές σημειώσεις, γράμματα, ημερολόγια και αυτοβιογραφικές εγγραφές ομοφυλοφίλων από το τέλος του 19ου αιώνα και τις αρχές του 20ού, βλέπουμε ότι η αγωνία που εκφράζει στα σημειώματα του 1905 ο Καβάφης, όπως και η σύνδεση ομοφυλόφιλης ηθικής και ποιητικής που επιχειρεί, απασχολεί εκείνον τον καιρό πολλούς ανθρώπους στον δυτικό κόσμο.²¹ Ο Καβάφης δεν είναι μόνος του. Μπορούμε να τον εντάξουμε σε μια εξέλιξη ευρύτερη, την οποία όμως δεν θα καταφέρουμε να κατανοήσουμε πλήρως, αν δεν λάβουμε υπόψιν μας τη μεγάλη συζήτηση για τη σεξουαλικότητα και την ομοφυλοφιλία που έχει ήδη προηγηθεί καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα στους ιατρικούς, τους ιατροδικαστικούς και τους νομικούς κύκλους.

Η «νέα φάσι του έρωτος», λέει, θυμίζω, ο Καβάφης, «για αιώνες παραμελήθηκε με την πρόληψη που ήταν τρέλλα (η επιστήμη λέγει όχι) ή έγκλημα (η λογική λέγει όχι)». Ο ποιητής χειρονομεί εδώ διακεκομμένα ακριβώς προς αυτή τη μεγάλη και ιδιαίτερα έντονη διαδικασία παραγωγής λόγου γύρω από τη σεξουαλικότητα, που αναπτύχθηκε τον 19ο αιώνα και κορυφώθηκε προς το τέλος του και τις αρχές του 20ού. Πρόκειται για την πρώτη φάση μιας πορείας που έχει χαρακτηριστεί από τους κριτικούς ως ο «εκμοντερνισμός» της σεξουαλικότητας.²² Αξίζει, νομίζω, να την περιγράψω λίγο εκτενέστερα.

20. *The Memoirs of John Addington Symonds*, επιμ. Phyllis Grosskurth, Νέα Υόρκη, Random House, 1984, σσ. 266 και 182-183. Οι ημερολογιακές αυτές σημειώσεις, όπως και οι αντίστοιχες του Καβάφη, έμειναν για πολλά χρόνια ανέκδοτες, και άρα σε καμία περίπτωση δεν υπονοώ ότι ο ίδιος ο Καβάφης μπορεί να τις είχε διαβάσει και να επηρεάστηκε. Αυτό που με ενδιαφέρει να δείξω εδώ είναι το γενικότερο κλίμα που επιτρέπει αυτές τις τόσο παρόμοιες σκέψεις.

21. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον και για τις θεωρητικές της επισημάνσεις ως προς αυτό το ζήτημα έχει η μονογραφία του Michael Lucy, *Never Say I*, ό.π. (σημ. 15). Βλ. επίσης την πολύ καλή ανάλυση των καταλοίπων του George Ives από τον Matt Cook, *London and the Culture of Homosexuality*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, σσ. 143-150.

22. Πρβ. P. Robinson, *The Modernization of Sex*, Ιθάκη, Cornell University Press, 1976, και πολύ καλύτερα στο J. Weeks, *Sexuality and its Discontents. Meanings, Myths and Modern Sexualities*, Λονδίνο, Routledge, 1985.

Ήδη πριν από τον 19ο αιώνα αρχίζει δειλά να αμφισβητείται στον δυτικό κόσμο το νομικο-θρησκευτικό πλαίσιο περί «αμαρτωλών και παράνομων» σεξουαλικών πράξεων. Ακολουθώντας το πνεύμα του Διαφωτισμού, οι γιατροί και φυσιογνώστες του 19ου αιώνα πιστεύουν ότι μπορούν να αποκαλύψουν και να αναλύσουν με επιστημονικές μεθόδους «την αδιαμφισβήτητη αλήθεια για τη σεξουαλικότητα».²³ Δεν πρόκειται βεβαίως για μια τόσο μονοσήμαντη διαδικασία: το ιατρικό ενδιαφέρον προκαλούν κυρίως οι σεξουαλικές διαστροφές, μια έννοια που εκ των πραγμάτων έχει πολύπλοκη πολιτισμική γενεαλογία, ενώ προσδιορίζει και διαμεσολαβεί, ιδιαίτερα στον 19ο αιώνα, διάφορα κοινωνικά άγχη και απωθήσεις (δημόσια υγιεινή, φοβίες σχετικά με τον αυνανισμό και τη σπερματορροία, φυλετική καθαρότητα, ευγονισμός, πληθυσμιακή έκρηξη/μαλθουσιανισμός, degeneration/εκφυλισμός, ακόμα και εθνικός ανταγωνισμός). Οι γιατροί αρχίζουν να ξεχωρίζουν και να κατατάσσουν μια σειρά πράξεων που νωρίτερα καταδικάζονταν κάτω από την πολύ γενική κατηγορία της σοδομίας· ασχολούνται, μεταξύ άλλων, και με την ερωτομανία, τη νεκροφιλία, τον φετιχισμό, την επιδειξιμανία, αλλά, μετά από ένα σημείο, και πολύ έντονα με την ιδέα του «τρίτου ή ενδιάμεσου φύλου». Παράλληλα, μια πολύ ευρύτερη διαδικασία κατανόησης, κανονικοποίησης και ελέγχου του ανθρώπινου σώματος ως κοινωνικής μονάδας λαμβάνει χώρα επηρεάζοντας βαθύτατα την ευρωπαϊκή σκέψη, και όχι μόνο την ιατρική και νομική, αλλά και μια σειρά άλλους κλάδους (αρκεί εδώ να αναφέρω τη μεγάλη απήχηση της βασισμένης στον φυσιογνωμισμό εγκληματολογίας του Lombroso ή της θεωρίας του εκφυλισμού του Nordau).

Με αυτή τη διαδικασία συμπλέκεται από τα μέσα του 19ου αιώνα και εξής η δημόσια παρέμβαση διανοουμένων και νομικών σε σχέση με τη φύση και τη νομιμότητα της ομοφυλοφιλικής σεξουαλικής πράξης. Ο Γερμανός λόγιος Karl Heinrich Ulrichs από το 1864, πρώτα με το ψευδώνυμο Numa Numantius και έπειτα με το όνομά του, δημοσιεύει μαχητικά φυλλάδια με στόχο την υποστήριξη αυτού που ο ίδιος ονομάζει «Ουράνιο έρωτα» και την απελευθέρωση αυτών που ο ίδιος κατηγοριοποιεί ως Ουρανικούς (Urnings). Σε αλληλογραφία μαζί του, ο Ούγγρος δημοσιογράφος Karl Maria Kertbeny εισάγει το 1869 για πρώτη φορά δημόσια τον όρο ομοφυλοφιλία. Τέτοιες παρεμβάσεις σίγουρα συντείνουν στην πιο εντατική μελέτη της (ομοφυλόφιλης) σεξουαλικότητας από ένα προσηλωμένο επιστημονικό λόγο, που εξελίσσεται, εκτός των άλλων, και στο πλαίσιο του δυναμικού κλάδου της

23. H. Oosterhuis, *Stepchildren of Nature. Krafft-Ebing, Psychiatry and the Making of Sexual Identity*, Σικάγο, University of Chicago Press, 2000, σ. 23.

ιατρικής εγκληματολογίας (*études médico-légales*). Στο πλαίσιο αυτού του λόγου δημοσιεύονται οι μελέτες για την ομοφυλοφιλία των Westphal, Krafft-Ebing, Tardieu, Charcot-Magnan, Moll και, προς το τέλος του αιώνα και τις αρχές του 20ού, οι ριζοσπαστικές μελέτες του Magnus Hirschfeld στη Γερμανία (και γρήγορα σε γαλλικές μεταφράσεις), οι πιο εκλαϊκευτικές μελέτες του Saint Paul (Laupts) και Raffalovich στη Γαλλία, το *Sexual Inversion* των Havelock Ellis και John Addington Symonds και αργότερα το *Studies in the Psychology of Sex* του Ellis.²⁴

Έτσι το σύστημα λόγων που περιληπτικά αναφέρω ως σεξολογία, συνδέει τη νομική και ηθική θέση της σεξουαλικής διαφοράς με την ιατρική άποψη γι' αυτήν, παρουσιάζει έντονη διακειμενικότητα (με τις μελέτες να αναφέρουν η μία την άλλη συνεχώς), αλλά και μια δυναμική που το κάνει να ξεφεύγει από τα στενά όρια του «επιστημονικού λόγου». Ο σεξολογικός λόγος διαχέεται, ειδικά προς το τέλος του 19ου αιώνα, προς τα λαϊκά έντυπα υγιεινής.²⁵ Και ταυτίζεται εντελώς με την αίσθηση νεωτερικότητας της εποχής.²⁶

Τη θεαματική διασπορά όμως του σεξολογικού λόγου δείχνει και το γεγονός ότι χιλιάδες άνθρωποι αρχίζουν να γράφουν στους γνωστούς σεξολόγους της εποχής (των οποίων τα έργα, το γνωρίζουμε, κυκλοφορούν από χέρι σε χέρι) και να τους επισημαίνουν πόσο βρίσκουν στη δουλειά τους τη δυνατότητα μιας νέας, απενοχοποιημένης έκφρασης του σεξουαλικού εαυτού. Όπως σημειώνει ανώνυμος ομοφυλόφιλος επιστολογράφος προς τον γνωστό Γερμανό σεξολόγο Krafft-Ebing τον Ιούλιο του 1900, «η εργασία σας μου άνοιξε τα μάτια. Έβγαλε τον εαυτό μου και τον κόσμο μου από τη γκριζα σκιά του μίσους όπου βρίσκονταν μέχρι τότε και μου έδωσε αυτοπεποίθηση».²⁷

Είναι ακριβώς η εποχή που, όπως παρατηρεί ο Vernon Rosario, «η ατομική αγωνία των ανθρώπων να δώσουν φως και φωνή στις ερωτικές εμπει-

24. Καλή σύνοψη αυτής της εξέλιξης από τον C. Waters, «Sexology», στο H. G. Cocks - M. Houlbrook (επιμ.), *Palgrave Advances in the Modern History of Sexuality*, Νέα Υόρκη, Palgrave Macmillan, 2006, σσ. 41-63.

25. Όπως, για παράδειγμα, η δημοφιλής σειρά του Docteur Caufeynon, δημοσιευμένη στο Παρίσι το 1904 (πρώτοι τόμοι αφιερωμένοι σε ερωτομανία, ερμαφροδιτισμό, αυνανισμό, ομοφυλοφιλία).

26. Βλ. M. Doan - J. Weeks (επιμ.), *Sexology in Culture. Labelling Bodies and Desires*, Cambridge, Polity Press, 1998.

27. Παρατίθεται από τον Harry Oosterhuis, «Richard von Krafft-Ebing's "Step-Children of Nature". Psychiatry and the Making of Homosexual Identity», στο V. Rosario (επιμ.), *Science and Homosexualities*, Λονδίνο, Routledge, 1996, σσ. 67-88.

ρίες τους εντάχθηκε σε ένα πλέγμα ευρύτερων επιστημονικών και πολιτισμικών αφηγημάτων. Καθώς γινόταν αντικείμενο υποδοχής, ανάλυσης και αναπαραγωγής από όσους έγραφαν ιατρικές και βιολογικές μελέτες αλλά και από τους λογοτέχνες, το ερωτικό φαντασιακό αυτών των ανθρώπων άρχισε να υιοθετεί νέες φόρμες, οι οποίες επρόκειτο να διαμορφώσουν με τη σειρά τους τις σεξουαλικές ταυτότητες των μεταγενέστερων». ²⁸ Έτσι κάποιες εκδοχές του σεξολογικού λόγου συνδέονται στην πορεία με νεοτερικούς λόγους για το σώμα, την ψυχή και την ανάλυσή της, το μυαλό και την εσωτερική φωνή, τη σύγχρονη κοινωνία και την κοινωνική ισότητα. Εξάλλου, η χρήση αυτοβιογραφικών αφηγήσεων από τους σεξολόγους ως περιπτωσιολογικό υλικό φέρνει και ένα αίτημα ρεαλισμού στην περιγραφή της εσωτερικής διαμόρφωσης του (ερωτικού) εαυτού.

Σε αυτό κάπου το σημείο έρχεται ο Καβάφης και η (πλαγίως) αυτοαναφορική και σίγουρα γεμάτη αυτοπεποίθηση αναφορά του στη «νέα φάσις του έρωτος», που, υποστηριγμένη από την «επιστήμη» και τη «λογική», την «υγιεινή» και την «κρίση», δίνει νέα δυναμική στην έκφραση και κοινωνική θέση του ομοφυλόφιλου έρωτα. Οι λέξεις αυτές είναι, πιστεύω, ενδεικτικές όλης της διαδικασίας που περιέγραψα ως λόγο της σεξολογίας: εννοούν το ευρύτερο σύστημα αναφορών, μελετών, συζητήσεων και επιχειρημάτων που, χωρίς να είναι πάντα θετικό ή αθωωτικό για τη σεξουαλική διαφορά, τουλάχιστον διαμορφώνει τις προϋποθέσεις αναλυτικής αντιμετώπισής της, αποποινικοποίησης και εντέλει απενοχοποίησής της. ²⁹

Πιο ξεκάθαρα εξωτερικά στοιχεία για τη σχέση του Καβάφη με τον λόγο της σεξολογίας δεν έχω βρει (προς το παρόν), πέρα από αυτές τις φράσεις των δύο προσωπικών σημειωμάτων του 1905. Μπορούμε όμως βάσιμα να υποθέσουμε ότι ο Καβάφης είχε αναζητήσει και διαβάσει ή συζητήσει και τέτοια σεξολογικά κείμενα, όπως ακριβώς είχαν κάνει και οι σχεδόν σύγχρονοί του Raffalovich, Carpenter, Symonds, αλλά και ο Gide και ο Proust, ή οι ανώνυμοι επιστολογράφοι που αυτοβιογραφούνταν (και αυτοερωτογραφούνταν) για χάρη των γιατρών εκείνη την εποχή. Αλλά κι αν ακόμα η σχέση του με τον λόγο της σεξολογίας ήταν έμμεση, βασίστηκε δηλαδή μόνο σε αυστηρά «φιλολογικές πηγές» που τον εμπεριέχουν, κείμενα της

28. Rosario, *The Erotic Imagination*, ό.π. (σημ. 17), σ. 174.

29. Χρησιμοποίησα για την ανάλυσή μου μια βιβλιογραφία που εν πολλοίς εκκινεί από τον πρώτο τόμο της *Ιστορίας της Σεξουαλικότητας* του Michel Foucault, αλλά αναδιοργανώνει τα πορίσματα του Γάλλου φιλόσοφου. Θεώρησα ότι η εκτενής συζήτηση των ίδιων των – ήδη αναθεωρημένων από τις νέες μελέτες – επιχειρημάτων του Foucault, μολονότι αποτελεί σαφώς το υπόστρωμα της ανακοίνωσής μου, δεν θα είχε νόημα να ενσωματωθεί εδώ.

γαλλικής *décadence* και εκλαϊκευτικά βιβλία όπως αυτά που συζήτησα στο προηγούμενο μέρος της μελέτης αυτής, τούτο δεν αλλάζει σε τίποτα το συμπέρασμα: η σκέψη και η ποιητική του Καβάφη, στην κρίσιμη περίοδό της, διαμορφώνεται από τη γνώση των ηδονών, έτσι όπως αυτή καθορίζεται από τη νεότερη συζήτηση στο γύρισμα του αιώνα.

Το θέμα, βεβαίως, δεν εξαντλείται εδώ και ούτε κάτι τέτοιο υπήρξε πρόθεσή μου. Στόχος της μελέτης μου ήταν να αναδείξει ένα τεράστιο διακειμενικό χώρο, με τον οποίο καλό θα είναι να αρχίσουμε να συσχετίζουμε το καβαφικό κείμενο εν προόδω. Ο λόγος της σεξολογίας που προσπάθησα να χαρτογραφήσω, κατ' ανάγκην σχηματικά, είναι ένας λόγος που επηρεάζει, αλλά και υπερβαίνει τον αισθητισμό· αυτός ο λόγος της σεξολογίας υποβάλλεται σαφώς, υποστηρίζω, στα προσωπικά σημειώματα του Καβάφη του 1905. Ακόμα πιο καίρια όμως, ο λόγος της σεξολογίας γίνεται ο αναγκαίος κρίκος για να κατανοήσουμε την πορεία του Καβάφη από τα απολογητικά σημειώματα μιας περιόδου που τελειώνει γύρω στα 1905, στα γεμάτα αυτοπεποίθηση σημειώματα και ποιήματα που ακολουθούν. Από εκεί που ο Καβάφης απολογούνταν με ημερολογιακού τύπου καταγραφές «περί υγείας και πειρασμού»,³⁰ αναδεικνύοντας την πάλη του σώματος με τον εσωτερικευμένο κοινωνικό έλεγχο, ξαφνικά αρχίζει να μιλάει για την ανάγκη του να «δώσει φως και συγκίνησιν εις όσους είναι σαν και μένα καμωμένοι», και να ψάχνει να βρει τρόπους να εκφραστεί «ξεφεύγ[οντας] από τα παραδεδεγμένα». Κι από εκεί που σημείωνε: «μ' επέρασεν από το νου απόψε να γράψω διά τον έρωτά μου. Και όμως δεν θα το κάμω»,³¹ καταφέρνει, σ' ένα πολύ μικρό διάστημα, να μεταμορφώσει την ίδια συνθήκη της αδυναμίας να μιλήσει σε ποιητική φωνή (πρβ. το ανέκδοτο ποίημα «Ο Δεκέμβρης του 1904», 1905, αλλά, κυρίως, το σύστημα αναφορών στην ομοφυλοφιλία που αναπτύσσει την επόμενη δεκαετία).³²

Πρόκειται για μια διαδικασία διαμόρφωσης, στην οποία η γνώση του εαυτού που προωθεί ο σεξολογικός λόγος στις αρχές του 20ού αιώνα παίζει κομβικό ρόλο. Μια διαδικασία διαμόρφωσης που φτάνει, θα έλεγε κανείς, την κορυφή της το 1908 με το ποίημα «Κρυμμένα» (Απ' όσα έκαμα κι απ'

30. Η φράση του Μιχάλη Περίδη, που δημοσίευσε πρώτος μερικά από αυτά στο *Ο βίος και το έργο του Κωνστ. Καβάφη*, ό.π. (σημ. 5), σσ. 46-48. Πρβ. και το «γραμμένο σε ώρες μεγάλης αγωνίας» σημείωμα του 1901 που αναπαράγεται στο *Λεύκωμα Καβάφη*, ό.π. (σημ. 2), σ. 229.

31. *Ανέκδοτα σημειώματα ποιητικής και ηθικής*, ό.π. (σημ. 1), σ. 27.

32. Το σύστημα αυτό που επέτρεπε στον Καβάφη να «λέει και να κρύβει» παράλληλα, το έχω αναλύσει στο άρθρο μου «“Words that Tell and Hide”. Revisiting C. P. Cavafy's Spectacular Closets», *Journal of Modern Greek Studies* 23, 2 (Οκτ. 2005) 235-260.

όσα είπα / να μη ζητήσουνε να βρουν ποιος ήμουν. [...] Κατόπι – στην τελειωτέρα κοινωνία – / κανένας άλλος καμωμένος σαν εμένα / βέβαια θα φανεί κ' ελεύθερα θα κάμει). Λίγο παρακάτω να πάει κανείς στη χρονολογική εξέλιξη του καβαφικού κειμένου εν προόδω, βλέπει ακριβώς πού έχει οδηγήσει η προεργασία αυτής της περιόδου για τον Καβάφη: στην κατάκτηση μιας ποιητικής του ομοφυλόφιλου ερωτικού εαυτού και στη διαμόρφωση, και δι' αυτής της διαδικασίας, μιας ιδιαίτερης οπτικής γωνίας, που διαπερνά εντέλει όλα του τα ποιήματα. Στην περίοδο που ξεκινάει κάπου εκεί στο τέλος του 19ου αιώνα και τελειώνει τα τελευταία χρόνια της πρώτης δεκαετίας του 20ού, ο Καβάφης δεν κατακτά μόνο τη γνώση του νέου/νεοτερικού σεξουαλικού εαυτού. Κατακτά και τον ώριμο Καβάφη.

